

ПЕРСОНАЛІЇ

УДК 27-726.2Єписк.Антоній(477-25)“1880/1910”

Катерина ЛИТВИН
(Київ)

Постать єпископа Антонія (Соколова) та розбудова Чернігівського єпархіального давньосховища (1880–1910-ті роки)

Останнім часом дослідження проблем церковної культури є одним із пріоритетних напрямків регіональних досліджень. Адже у лоні церкви зароджувалася та розвивалася церковна музика, архітектура, церковний живопис. Церква замовляла, фінансувала, зберігала шедеври іконопису, розпису, церковного начиння. Тож не дивно, що серед сучасних дослідників з'явилася тенденція поглибленого інтересу до вивчення умов зберігання церковних старожитностей, дослідження історій організації церковних музеїв, а головне – покладений початок у дослідженні маловідомих постатей із числа духовенства, котрі мали відношення до збереження церковних пам'яток, організацій єпархіальних давньосховищ.

За часу незалежності України розпочалося систематичне вивчення життя та діяльності церковних діячів Чернігівської єпархії. Серед них постаті єпископів Чернігівських і Ніжинських Лазаря Барановича [1], Феодосія Углицького [2], Іоанна Максимовича [3]. Але найбільшу увагу науковців привернула до себе постать чернігівського архієрея, знавця церковної історії Філарета Гумілевського [4] й упорядкованого ним семитомного історико-статистичного опису Чернігівської єпархії [5], на сторінках якого владика розмістив відомості про церковні старожитності краю.

Непоміченою й недослідженою сучасними істориками й етнографам Чернігівщини залишилася постать єпископа Чернігівського і Ніжинського Антонія (Соколова), талановитого церковника, поціновувача церковних старожитностей. Короткі відомості про його життя і діяльність разом із портретом розміщені на веб-сайті Чернігівської єпархії [6]. Дещо повніше подано його біографічні відомості на сторінках електронної енциклопедії [7], які дещо доповнюють некрологи на смерть владика, надруковані свого часу в чернігівському єпархіально-

му часопису, зокрема – історика-краєзнавця В. Дроздова [8], протоієреїв А. Четиркіна [9], А. Шестерикова [10], Ф. Васютинського [11], А. Тупатилова [12]. Проте згадане епархіальне видання давно потрапило до розряду раритетних, а подана в ньому інформація щодо постаті єпископа Антонія є загалом фрагментарною.

При висвітленні історії діяльності єпископа Антонія щодо збереження церковної старовини та осмислення його внеску в справу заснування Чернігівського епархіального давньосховища використано матеріали, вміщені на сторінках часопису “Чернігівські епархіальні відомості” протягом 1893–1908 років. За профілем цей часопис можна характеризувати як історично-краєзнавчий. Він складався з щотижневої офіційної, а також неофіційної частин. Остання під назвою “Прибавления к Черниговским епархиальным известиям” виходила двічі на тиждень. “Прибавления...” містили дані офіційної та неофіційної хроніки щодо відомих у чернігівському краї постатей, відображали перебіг різного роду подій – як визначних, так і пересічних, значення яких можна досягнути лише тепер.

Єпископ Антоній (у миру Яків Григорович Соколов) народився 9 жовтня 1850 р. у родині священника Рязанської губернії. Початкову та середню освіту отримав у Рязанській духовній семінарії в 1864–1870 роках. У 1875 р. Яків вступив до Московської духовної академії, яку закінчив у 1879 р. отримавши ступінь кандидата богослов'я. 28 вересня 1879 р. був призначений викладачем Київської духовної семінарії. У вересні 1883 р. прийняв чернецтво з іменем Антоній, 7 січня 1885 р. був введений у сан архімандрита. У вересні 1889 р. архімандрит Антоній був висвячений на єпископа Новгород-Сіверського, вікарія Чернігівської єпархії, у січні 1891 р. – отримав титул єпископа Староруського, вікарія Новгородської єпархії, а з 3 вересня 1893 р. – призначений єпископом Чернігівським і Ніжинським. Помер 20 квітня 1911 р. Його тіло було поховано на території Троїцького собору в Чернігові [13].

Владика Антоній був відомий не лише серед місцевих дослідників церковної історії, але й у просвітницьких наукових колах, підтримував зв'язки з багатьма центральними духовно-історичними часописами, з 1879 р. співпрацював з Київським семінарським журналом “Посібник для сільських пастирів” [14]. Після призначення на чернігівську кафедру він розпочав облаштуванням закладу для збереження місцевої церковної старовини. Воля владика Антонія займатися цією справою була обумовлена покликом часу, адже його перебування на чернігівській архієрейській кафедрі співпало з періодом облаштування при храмах т.зв. давньосховищ – місць для зберігання церковних предметів, які вийшли церковного вжитку.

Ідея створення своєрідного музею була висунута ще попередником єпископа Антонія – відомим ученим-істориком і богословом Філаретом Гумілевським (у миру Дмитро Григорович Конобєєвський) (1802–1866). Відомо, що він народився та виріс у родині парафіяльного священника Тамбовської губернії. Вищу освіту здобув у Московській духовній академії, де після закінчення навчання отримав перший викладацький досвід і прийняв чернецтво з ім'ям Філарет [15]. Протягом 1835–1841 років Філарет Гумілевський обіймав посаду ректора Московської духовної академії. В 1841 р. був висвячений на єпископа Ризького. З 1848 р. до 1858 р. управляв Харківською єпархією, а в 1859 р. був призначений на чернігівську архієрейську кафедру. У серпні 1866 р. під час поширення Чернігівщиною епідемії холери архіпастир поїхав у небез-

печний регіон і, заразившись хворобою, помер 9 серпня в м. Конотоп. Його тіло було поховано на території Троїцького собору в Чернігові. Відтак, передчасна смерть владика завадила створенню музею церковної старовини за його керування єпархією.

Відомо, що історик П. Добровольський серед записів Філарета Гумілевського знайшов рукописний проект організації історичного товариства в Чернігові, головним завданням якого владика бачив не тільки опис і вивчення пам'яток старовини, але й їхнє збереження: "... как мало ценятся и как быстро гибнут памятники старины, – наконец значение самих памятников, как вещественных доказательств" [16]. Владика сподівався на заснування хоча б на п'ять губерній по одному товариству, які б "поставили своей задачей приводить в известность местные исторические памятники и, по мере сил, заботиться об их обнаружении, то нет сомнения, что в четверть столетия запас наших исторических знаний удесятился бы в сравнении с настоящим ... руководясь этой мыслью считаю своим долгом сделать попытку к образованию такого общества для Черниговской губернии" [17].

Задуми церковника-вченого почали реалізовуватися із заснуванням Чернігівської архівної комісії (1896 р.) [18], одним із провідних завдань якої стало вивчення та збереження церковної старовини. В роботі комісії брали участь церковні історики-краєзнавці: П. Добровольський, М. Доброгаєв, а також клірики єпархії, котрі займалися вивченням рідного краю. До першої експозиційної колекції комісії увійшли: різьблений дерев'яний кіот XV ст., палиця XVIII ст., 4 дукачі й автограф Феодосія Углицького, його срібна ложка, 103 мідні хрести, ікони XII–XVII ст. тощо [19].

Важливим поштовхом у реалізації задумів Філарета Гумілевського його наступником, єпископом Антонієм стали започатковані 1869 р. археологічні з'їзди, які проходили щотири роки у містах, багатих на пам'ятки старовини. Ці наукові форуми проводилися за ініціативою Московського археологічного товариства й особисто засновника і беззмінного голови Товариства, відомого вченого графа Олексія Сергійовича Уварова (1824–1884), який разом із місцевими науковими й освітньо-культурними установами провів 15 всеросійських археологічних з'їздів. Шість з них відбулися в містах України: у Києві (1874, 1899), Одесі (1884), Харкові (1902), Катеринославі (1905), Чернігові (1908) [20].

Відомо, що за дорученням XI Археологічного з'їзду (Київ, 1899), голова імператорського Московського археологічного товариства, організатор археологічних експедицій і всеросійських археологічних з'їздів, почесний член Чернігівської археологічної комісії Параскева Сергіївна Уварова (дружина О.С. Уварова) відвідала Чернігівщину з метою вжити заходів для збереження та реставрації храму, побудованого графом О.К. Розумовським. Під час ознайомлення з пам'яткою графиня була глибоко вражена недбалістю ставленням до старовини причту. Так, одна з подарованих О.К. Розумовським золота священницька риза була продана, доля двох інших невідома. Два підсвічники XVIII ст. були винесені в сарай, іконостас цього періоду збиралися замінити новим, який замовили у Києві, нотна рукописна книга використовувалася священником як записник [21]. Свої претензії П.С. Уварова висловила єпископу Чернігівському і Ніжинському Антонію (Соколову). Це й стало поштовхом до практичних кроків зі створення спеціалізованого сховища для предметів церковної старовини. 19 червня 1900 р. владика Антоній видав циркуляр: "... в предотвращение на будущее время случаев уничто-

жения и утраты старинных церковных вещей учредить в Черниговской епархии “Епархиальное Древлехранилище”, по примеру того, как такие Древлехранилища учреждены в других епархиях, с тем, чтобы в этом Древлехранилище были собираемы и хранимы старинные церковные вещи ... в виду сего привести в известность, в каких именно церквях и монастырях епархии и какие именно имеются старинные вещи” [22].

Окрім цього, владика зобов'язав консисторію розіслати цей циркуляр по парафіям Чернігівської єпархії, щоб до 22 липня 1900 р. отримати відомості з понад 90 церков і монастирів із переліком й описом наявних культових речей, цінних як пам'ятки історії та мистецтва, які вимагають спеціального збереження [23]. Єпископ Антоній пропонував також звернути увагу на речі, які за давністю були виключені з описів храмів, а саме: ікони старовинного письма, мідні хрести, срібне та дерев'яне богослужбове начиння, дароносиці, старовинні священницькі ризи, хоругви, плащаниці ручної роботи, антими́нси, рештки старовинних іконостасів з різними фігурами, лампади, друковані та рукописні книги XVII ст., нотники, монети, а також картини, портрети, дерев'яні меблі, царські й архієрейські грамоти, акти, документи тощо [24].

20 листопада 1901 р. в ході організації давньосховища єпископ Антоній перевидав циркуляр щодо надання даних про наявні старовинні речі в храмах і монастирях Чернігівської єпархії. Адже з моменту видачі владикою першого циркуляру, до консисторії з парафій надіслали відомості лише з 18 храмів. Строк надання даних був продовжений владикою до 1 січня 1902 р.

До наступного кроку єпископа Антонія на шляху реалізації задуму Філарета Гумілевського підштовхнуло рішення ради XIII Археологічного з'їзду (Харків, 1905) провести наступний подібний науковий форум у Чернігові у 1908 р. [25]. Коло науковців на чолі з єпископом Антонієм запланувало відкриття місцевого давньосховища до початку роботи цього з'їзду. Так, 10 квітня 1906 р. преосвященіший владика видав розпорядження про облаштування місцевого давньосховища на території Чернігівської духовної семінарії. На початку травня 1906 р. рішенням правлячого архієрея та семінарської адміністрації відповідальним за створення Чернігівського єпархиального давньосховища було призначено викладача словесності й історії російської літератури Володимира Дроздова, який розробив Статут новоствореного закладу [26]. До речі, невдовзі – 14 жовтня 1906 р. – запропонований В. Дроздовим Статут Чернігівського єпархиального давньосховища було затверджено на єпархиальному з'їзді духовенства за підтримкою єпископа Антонія та чернігівського цивільного губернатора М. Родіонова [27].

Окрім того, в ході підготовки до XIV Археологічного з'їзду, на початку квітня 1906 р. був створений Чернігівський відділ попереднього комітету з організації з'їзду [28]. До складу Комітету ввійшли історики В. Дроздов, П. Дорошенко, А. Шелухін, П. Добровольський, В. Нерода, художник І. Рашевський. Очолив комітет М. Карвольсько-Гриневський. Головним завданням був збір матеріалів у Чернігівській губернії та облаштування виставки до запланованого археологічного з'їзду. Оскільки єпископ Антоній уже мав списки наявних експонатів по парафіям, він передав їх для ознайомлення членам Комітету. Розуміючи, що ці дані неповні, владика запропонував консисторії скласти кошторис витрат, необхідних для організації та проведення пошукових експедицій єпархією для збору церковних експонатів. Загальна сума витрат, нарахована консисторією на 2 експедиції, становила 200 крб., єпископ із єпархиальних

коштів надав 120 руб. [29]. Упродовж двох експедицій дослідники подолали 1093 версти, обстежили 7 монастирів, 150 церков, унаслідок чого зібрали 500 предметів [30].

12 вересня 1907 р. зібрані в ході експедицій речі були представлені на огляд членам чергового засідання Комітету. З цією колекцією ознайомився й історик М. Петров, відомий своєю участю у формуванні колекції християнських культових пам'яток Київського церковно-археологічного товариства (1872 р.). Своє захоплення науковець висловив на засіданні Чернігівської архівної комісії: “Я бывал во многих церковных музеях и нахожу, что начинающийся черниговский, судя по тем вещам, которые я видел, сразу становится в ряду хороших ...я искренне рад, что у вас в Чернигове хорошо начинается доброе дело образования церковно-археологического музея” [31].

1 серпня 1908 р. під головуванням графині П.С. Уварової в Чернігові розпочав свою роботу XIV Археологічний з'їзд. Під час його урочистого відкриття, як перед початком доброї справи, єпископ Антоній відслужив молебень. Після закінчення молебня до учасників з'їзду звернулися чернігівський міський голова А. Верзилов і губернатор М. Родіонов. У промовах вони висловили подяку науковій громаді та духовенству, які брали активну участь у зібранні експонатів для археологічної виставки та новоствореного єпархіального давньосховища [32] й запропонували учасникам з'їзду оглянути підготовлену археологічну виставку, представлену у восьми відділах: церковних старожитностей, старожитностей первісного ладу, історичного, стародруків, рукописів, нумізматики, етнографічного та картографії [33].

Після закриття з'їзду експонати Чернігівського єпархіального давньосховища повернулася на колишнє місце – до приміщення Чернігівської духовної семінарії. Нове пожвавлення у справі збору церковних старожитностей у Чернігові (але вже без участі єпископа Антонія), сталося напередодні приїзду до цього губернського центру російського імператора Миколи II (1911 р.). У ризниці Троїцько-Іллінського монастиря була змонтована виставка, що налічувала понад 4 тис. експонатів. У 1912 р. давньосховище одержало нове приміщення – кімнату на III поверсі Єпархіального будинку. Під час I світової війни в приміщенні Чернігівського єпархіального давньосховища розмістили госпіталь для поранених. У 1921 р. колекція місцевого єпархіального давньосховища стала основою щойно організованого музею культів, який, у свою чергу, в 1925 р. увійшов до Чернігівського державного музею – сучасного Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського.

Отже, ознайомившись з невідомою донині постаттю єпископа Антонія, можна стверджувати, що поруч із ревним служінням Всевишньому, він відгукнувся на поклик часу й узявся за реалізацію проекту свого попередника – Філарета Гумілевського – з організації музею церковних старожитностей у Чернігові. Оскільки владика Антоній не був знавцем, а лише поціновувачем церковних старожитностей, він зумів згуртувати навколо себе істориків, краєзнавців, дослідників місцевих старожитностей з числа кліриків єпархії; доручив науково-пошукову роботу знавцям своєї справи, а сам вдало забезпечував адміністративну підтримку. Постать архіпастиря заслуговує на повагу, визнання й потребує подальшого дослідження.

Джерела і література

1. Див.: *Адруг А.* Культурная деятельность Лазаря Барановича // 1000 років Чернігівській єпархії. – Чернігів, 1992. – С. 85–88; *Вєрба І.* Роль Лазаря Барановича а українсько-росийских отношениях второй половины XVII в. // Там само. – С. 82–85.
2. Див.: *Руденко В.* Феодосій Углицький // Вал. – 2001. – 22 березня. – С. 7; Святитель Феодосий, архиепископ Черниговский. – Режим доступу: <http://horochkiewich.narod.ru/feodosij-01.htm>. – Заголовок з екрану.
3. Див.: Святитель Іоанн Максимович. – Режим доступу: <http://www.orthodox.com.ua/index.php?go=Pages&in=print&id=42>. – Заголовок з екрану.
4. *Коваленко О.Б.* Архієпископ Філарет (Гумілевський) і розвиток історичного краєзнавства на Україні // Релігійна традиція в духовному відродженні України : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Полтава, 1992. – С. 117–118; *Тарасенко О.Ф.* Архієпископ Філарет (Гумілевський) та його внесок у розвиток церковно-історичних студій в Україні в середині XIX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. – К., 2002. – 19 с.; *Сластен А., прот.* Жизнь и деятельность архиепископа Черниговского и Нежинского Филарета (Гумилевского) в историко-богословском осмыслении : дис. ... канд. богословия. – К., 2004. – 178с.
5. Спочатку нариси Філарета (Гумілевського) друкувалися в журналі “Черниговские епархиальные известия” (1861–1872), потім “Историко-статистическое описание Черниговской епархии” було видано окремо в семи томах у 1874 р.
6. Офіційний сайт Чернігівської єпархії. – Режим доступу: <http://www.orthodox.com.ua/index.php?go=Pages&in=print&id=42>. – Заголовок з екрану.
7. Антоній (Соколов) єпископ Чернігівський та Ніжинський. – Режим доступу: <http://www.history-gyazan.ru/node/4490>. – Заголовок з екрану.
8. *Дроздов В.* Прибытие Пресвященнейшего Антония, епископа Черниговского и Нежинского. // Черниговские епархиальные известия. – 1893. – № 20. – Часть неоф. – С. 739.
9. *Четыркин А.* Слово при погребении Антония, епископа Черниговского и Нежинского. // Черниговские епархиальные известия. – 1911. – № 12. – Часть неоф. – С. 378 – 381.
10. *Шестириков А.* Речь при погребении Антония, епископа Черниговского и Нежинского. // Черниговские епархиальные известия. – 1911. – № 12. – Часть неоф. – С. 374 – 381.
11. *Васютинский Ф.* Речь, сказанная при погребении епископа Антония. // Черниговские епархиальные известия. – 1911. – № 12. – Часть неоф. – С. 381 – 385.
12. *Тупатилов А.* Речь при отпевании почившего Архипастыря, епископа Антония. // Черниговские епархиальные известия. – 1911. – № 13. – Часть неоф. – С. 420 – 421.
13. Антоній (Соколов) єпископ...
14. *Чернявский В., Дроздов В.* Преосвященнейший Антоний, епископ Черниговский и Нежинский. // Черниговские епархиальные известия. – 1911. – № 9. – Часть неоф. – С. 268.
15. Див.: *Тарасенко О.Ф.* Перші філаретівські читання // Сіверянський літопис. – 2010. – № 1. – С. 138.
16. *Дроздов В.* Учреждение Черниговского Епархиального Древлехранилища // Черниговские епархиальные известия. – 1908. – № 14. – Часть неоф. – С. 511.
17. Там само. – С. 513.
18. Див.: *Курас Г.* Церковная история в научном наследии Черниговской губернской архивной комиссии (1896–1919 гг.) // 1000 лет Черниговской епархии. – Чернигов, 1992. – С. 103–106.
19. Формування колекцій музею Чернігівської губерньської вченої архівної комісії. – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/article0161-2.html>. – Заголовок з екрану.
20. *Ковпаненко Н.Г.* Роль археологічних з'їздів останньої третини XIX – початку XX ст. у дослідженні архітектурно-мистецької спадщини України // Український історичний журнал. – 2008. – № 6. – С. 100.
21. *Дроздов В.* Учреждение Черниговского... – С. 579.
22. Там само. – С. 582.
23. Там само. – С. 581.
24. *Добровольский П.* Об учреждении в Черниговской епархии епархиального древлехранилища // Черниговские епархиальные известия. – 1900. – № 14. – С. 396.
25. Отчет председателя предварительного комитета // Труды Черниговского предварительного комитета – М., 1911. – Т. 3. – С. 4.

26. Дроздов В. Учреждение Черниговского... – С. 587.
27. Устав Черниговского епархиального древлехранилища. – Чернигов, 1907. – 12 с.
28. Перекрестов Р. Об участии жителей посада Клиницы Суражского уезда в XIV археологическом съезде 1908 года // Скарбниця української культури. – 2008. – Вип. 2. – С. 131 – 135.
29. Церковно-археологическая комиссия при Черниговском епархиальном древлехранении // Черниговские епархиальные известия. – 1908. – № 7. – Часть оф. – С. 238.
30. Дроздов В. Учреждение Черниговского... – С. 588 – 589.
31. Там само. – С. 591.
32. Див.: Известия Археологического съезда в городе Чернигове. – М., 1908. – С. 21–22.
33. Див.: Каталог выставки XIV Археологического съезда в Чернигове. – Чернигов, 1908. – 268 с.

Литвин К.А. Постать єпископа Антонія (Соколова) та розбудова Чернігівського єпархіального давньосховища (1880–1910-ті роки)

Автор висвітлює життєвий шлях єпископа Чернігівського і Ніжинського Антонія (Соколова), аналізує дії владики направлені на збереження церковної старовини, оцінює його внесок у заснування Чернігівського єпархіального давньосховища.

Ключові слова: єпископ Антоній (Соколов), Чернігівська єпархія, Чернігівське єпархіальне давньосховище, церковні старожитності.

Литвин Е.В. Личность Преосвященнейшего епископа Антония (Соколова) и организация Черниговского епархиального древлехранилища (1880–1910-е гг.)

Автор освещает жизненный путь епископа Черниговского и Нежинского Антония (Соколова), анализирует действия владыки по сохранению церковных древностей, оценивает его вклад в организацию Черниговского епархиального древлехранилища.

Ключевые слова: епископ Антоний (Соколов), Черниговская епархия, Черниговское епархиальное древлехранилище, церковные древности.

Lytvyn K.V. The figure of Most Reverend Bishop Antony (Sokolov) and reorganization of Chernihiv Old Eparchial Repository (1880-1910s)

The author reveals biography of Chernihiv and Nishyn Bishop Anthony (Sokolov), analyses his activity in church antiquity preservation and evaluates his contribution into foundation of Chernihiv Old Eparchial Repository.

Key words: bishop Antony (Sokolov), Chernihiv eparchy, Chernihiv Old Eparchial Repository, church antiquities.

[надійшло до редакції: 06.04.2011 р.]

УДК 94(477)“1904/1943”Абрамович П.

Катерина МАЦЕЛЮХ
(Житомир)

Освітньо-культурна діяльність П.Н. Абрамовича (1904–1943)

Перша половина ХХ ст. – це історичний період насичений найбільш глобальними світовими та регіональними трансформаціями в політиці, економіці й культурному житті. Людям цієї епохи довелося пережити дві світові війни, зміну політичних режимів і переслідування, проте їм вдавалося працювати і творити в такі складні роки. Серед них Петро